

XVIII. századi francia szótárirodalom magyarságképének bibliográfiája

A XVIII. század egyik kedvenc műfaja a történeti és a geográfiai szótár. E döntően francia nyelvű, akarva akaratlanul az európai művelődéstörténet szerves részévé váló szótárirodalom érdeklődésének középpontjában a világ népeinek megismerése áll. Jelentősége sok egyéb mellett tehát abban is rejlik, hogy az egyes népek itt leírt históriája, megrajzolt image-a olyan ítéletek hordozója, amelyek makacs történelmi toposzként köszönnek vissza majd mind a XIX., mind pedig a XX. század egyes nemzetkarakterekről alkotott képében. Így van ez a magyarság esetében is! Dolgozatunk azt vizsgálja, hogy a XVIII. századi francia szótárirodalomból kirajzolódó igen sokrétű magyarságkép ismeretanyaga honnan származik.

Természetesen a XVIII. századi szótárak szerzői alapvetően XVII. századi elődeikből merítenek, igaz a „fény” századának szótárirodalmában kirajzolódó adatok interpretációjában helyenként már igen markánsan visszaköszönnek azok az aktuálpolitikai megfontolások is, amelyek kulcsa a XVII. század utolsó harmadának pejoratív bécsi propagandája, illetve az osztrák és a francia külpolitikai törekvések egymáshoz való viszonyulása. Az olykor ellenséges, olykor meg szövetséges osztrák–francia viszony XVIII. századi ambivalenciája hosszú távon az együttműködés lehetőségének irányába mutat. Ebben a vonatkozásban külön is érdekes a „rebellis” magyarságról alkotott ítélet!

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a fény századát megelőző korok francia szerzői milyen magyarságképet hagyományoznak utódaikra, akkor a kronologikus áttekintés mellett, amelyet Köpeczi Béla végzett el a legteljesebben,¹ a magunk részéről arra hívjuk fel a figyelmet, hogy érdemes „műfaji” szempontok szerinti

¹ Köpeczi Béla kronologikus logikában végigvitt kutatási eredményeit lásd: Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp., 1966., a továbbiakban Köpeczi, 1966. 96–431.; Uő.: *Egy felvilágosult magyar történelem*. In: Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Bp., 1985. 373–399.; vö.: Bárdos, Joseph: *La Hongrie dans les encyclopédies françaises (XVIIe et XVIIIe siècles)*. Szeged, 1939. 3–8.; ill. Birkás Géza: *Francia utazók Magyarországon*. Szeged, 1948. 33–83.

csoportosításban is áttekinteni a rendelkezésünkre álló adatokat. Ebben az írástudó számára kulcsfontosságú a bibliográfia, mint az ismeretanyag hordozója, ezen nyugszik a szótárak által megrajzolt egyes országok társadalmi, politikai és gazdasági viszonyáról alkotott kép, végül pedig az alapvetően közvetlen impressziókból táplálkozó utazási irodalom ad hasznos információkat egy-egy ország történetéről és ez alól természetesen Magyarország sem kivétel.

A bibliográfia, a szótárak és az utazó impresszióinak írott dokumentációja az a bázis, amely egy országról kialakítható kép letéteményese mind a XVII., mind pedig a XVIII. században.

A XVIII. századi magyarságkép bibliográfiájának kapcsán mindenképpen szólnunk kell Jacques Bongars (Jacobus Bongarsius) gyűjteményéről, aki elsőnek készítette el többek között a modernkori magyar történelem francia olvasatának adatbázisát *Collectio Hungaricarum rerum, Scriptores* címmel 1600-ban Frankfurtban megjelent művében.² Itt említi külön is Thuróczy krónikáját, ezenkívül használja Galeotto anekdotagyűjteményét, Filippo Buonaccorsi vagy ismertebb nevén Callimachus Experiens olasz humanista Attiláról szóló művét és I. Ulászlóról írt történetét. A XVI. századi török háborúk vonatkozásában Johannes Martinus Stella, Basilius Johannes Herold, Wolfgang Lazius, Petrus Bizarus, Samuel Budina írásait tartja iránymutatónak a gyűjtemény. Ezt a Zsámboki János-féle³ 1581-es frankfurti Bonfini-kiadás (Antonio Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades quattuor*) teszi teljessé, amely az 1568-as bázeli kiadáshoz képest jóval bővebb, mert tartalmazza a Mossóczi Zakariás készítette régi magyar törvények tárát is. Itt jegyezzük meg, hogy Bongars 1585-ös magyarországi utazása során külön is megemlíti, hogy ekkor Mossóczi, vagy másképp írva a nevét Mósóczy (Bongars

² Bongars, (Bongarsius) Jacques: *Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici*. Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium, & Ioan. Aubrium, Francofurti, 1600. Filológiaiilag a Bongars-(Bongarsius) katalógusra vonatkozóan Hermann Hagen 19. századi filológus kiadására hívjuk fel a figyelmet: HAGEN, Hermann: *Catalogus codicum bernensium (Bibliotheca Bongarsiana)*. Edidit et praefatus est Hermannus Hagen. Typis B. F. Haller, Bernae, 1875.

³ Zsámboki János francia kapcsolatai közismertek. Szabadjon ehelyütt utalni Zsámboki és Jean Grolier (francia diplomata és könyvgyűjtő) ismeretségére, de az Európa-szerte Johannes Sambucus néven híressé vált magyar humanista filológust baráti szálak fűzték a filológus és nyomdász Henri Etienne-hez, valamint a botanika kapcsán Magyarországon is híressé vált Clusiushoz (Charles l'Ecluse). Lásd: Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története I.*, a továbbiakban *A magyar irodalom története I.* Bp., 1964. 293.; Zsámboki francia kapcsolatainál szokták kiemelni Pierre Costil monográfiáját, lásd: Costil, Pierre: *André Dudith humaniste hongrois 1593-1589*. Paris, 1936. vö.: Klaniczay Tibor: *Jegyzetek a budai Parmenius Istvánról*. In: Klaniczay Tibor: *Hagyományok ébresztése*. Bp., 1976. 226.

Moschatz néven emlegeti) a nyitrai püspök.⁴ Ez tehát az ún. Bongars-gyűjtemény (Bongarsius-gyűjtemény), az elkövetkező két évszázad magyar vonatkozású irodalmának időben elsőként napvilágot látott legfontosabb adatbázisa.⁵

Jacques Bongars adatait a XVII. század végén Claude Vanel (1644-1703) korszerűsíti úgy, hogy Bongars adatai mellé – némiképp ad hoc jelleggel, hiszen például „elfelejt” hivatkozni az általa leginkább használt magyarországi utazók egyike, az angol Edward Brownra – felveszi százada utazási és szótárirodalmának legjavát is. Ezzel kész a Vanel-féle bibliográfia,⁶ amelyet szerzője 1686 és 1689 között megjelent munkáiban előszeretettel közzé tesz. (VANEL, Claude: *Histoire des troubles de Hongrie, avec le siège de Neuheusel et une relation exacte du combat de Gran* [par Vanel]... Mortier, Amsterdam, 1686.; VANEL, Claude: *Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées*. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686.; VANEL, Claude: *Histoire des troubles de Hongrie* [par Vanel], depuis 1684 jusques 1686. P. Mortier, Amsterdam, 1687.; VANEL, Claude: *Histoire et description ancienne et moderne du royaume de Hongrie et des autres états qui ont été ou qui sont encore ses tributaires*... C. de Sercy, Paris, 1688.; VANEL, Claude: *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs, où sont décrits les événemens et les révolutions arrivées dans cette vaste monarchie, depuis son établissement jusqu'à présent*... par M. Vanel, C. Osmont, Paris, 1689.)

Ezt a Vanel-féle bibliográfiát aztán nemes egyszerűséggel mindenfajta változtatás nélkül áttemelik Louis Moréri (1643-1680) történeti szótárának 1725-ös kiadá-

⁴ Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Bp., 1891., a továbbiakban Szamota, 1891. 167. Móssóczi Zakariás (1542–1587) legfontosabb munkája a *Decreta Constitutiones et Articuli Regnum Inclyti Regni Ungariae* című. „Corpus Juris”-át Telegdi Miklós pécsi püspökkel együtt készítette el. Lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*., a továbbiakban Szinnyei, t. IX. Bp., 1903. 347-348. Mossóczi Zakariás a késő humanista értelmiség tipikus képviselője volt, akit a magyar jogtudomány egyik első rendszerezőjeként is számon tartanak. Egyházszerző, harcos vitatkozó szellem. Övé volt a XVI. századi Magyarország egyik legnagyobb könyvtára (1587: 952 kötet). Gyűjteményét tudatosan gyarapította. Emellett történeti és jogi szakkönyvtárként is jellemezhető a Mossóczi-gyűjtemény.

Lásd: <http://mektukor.oszk.hu/porta/szint/tarsad/muvtort/irasbook/html/monok4.htm>

⁵ Köpeczi, 1966. 406.

⁶ Vanel, Claude: *Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées*. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686. 12., a továbbiakban Vanel, 1686.

sú Magyarország-címzava alá irodalombeli tájékoztatás végett.⁷ A Vanel-féle irodalomjegyzékhez képest az 1725-ös Moréri-kiadásnak új hozadéka tehát érdemben nincsen; Vaneltől egy munkát említ csupán, az *Histoire des troubles de Hongrie*-t.

A szakirodalom emlegette Moréri-bibliográfiához a magunk részéről két megjegyzést fűznénk. Egyrészt azt, hogy a J. B. Coignard névvel fémjelzett könyvkiadó gondozásában 1725-ben megjelent munka kiadásakor Moréri már közel fél évszázada halott, így nemcsak az tény, hogy Vanelhez képest nem hoz semmi újat, hanem az is, hogy ehhez a kiadáshoz már vajmi kevés köze van a néhai Morérinek. Ezért nevezzük inkább Moréri-Coignard-féle bibliográfiának! Másrészt azzal, hogy a Vanel-féle bibliográfiát egy az egyben átemelték a Louis Moréri-féle szótár 1725-ös kiadásába, a névsor sajátos legitimációt nyert; hiszen a közben lassan feledendő eseménysorra „nyilvánított” Rákóczi-szabadságharc aktuálpolitikai, történeti és ideológiai dilemmája egyelőre az elhallgatás ködébe burkoltatott, mivel az 1720-as évek elejétől kezdve nemigen illik Franciaországban Rákóczi Ferenc diverzióját emlegetni. A Bourbon-Habsburg évszázados ellenségeskedés olvadási szakaszának politikai konzekvenciája okán a Moréri-Coignard-féle bibliográfia szemérmesen hallgat a Napkirály diverzáns szövetségeséről, nem véletlen, hogy a Le Noble által megírt 1707-es Rákóczi-életrajz meg sincs említve a Moréri-Coignard-féle bibliográfiában.

Lengelet Dufresnoy a történelem tanulmányozásához írott módszertani fejtegetéseinek 1713-ban, illetve főképp 1735-ben kiadott munkájában is szépen visszaköszönnek a politika sugallta dilemmák. Ezek szerint a XVIII. század által használt bibliográfiák a következők: a *Bongars-féle* (1600), a *Vanel-féle* (1686), a *Lenglet Dufresnoy-féle* (1713), a *Moréri-Coignard-féle* (1725) és a *Langelet Dufresnoy-féle* (1735).

A magunk részéről az alábbiakban elsőnek a Vanel-féle bibliográfiát közöljük. Ez tulajdonképpen nem több azoknak a neveknek a felsorolásánál, amelyeket tanulmányozás végett ajánl olvasója szíves figyelmébe Claude Vanel. Az alábbiakban a szerző összeállította szerzői névsort közöljük úgy, hogy a név mellett kapcsos zárójelben „elérhetővé” tesszük a szerzőt és megjelöljük a hivatkozott szerző által írt munkát; azaz egy névsor alapján lényegében rekonstruálunk egy bibliográfiát!

E feladat elvégzésekor az alábbi nehézségekkel kellett szembenéznünk. Vanel csak neveket sorol fel, a szerzők pontosításakor a nevek átírásának elsősorban helyesírási és egyéb nyelvi vagy éppen nyomdatechnikai nehézségei esetenként tehát eleve adottak (lásd pl. ISTUAF.) Olykor sajátos átírásban egyszerűen „franciásítja” a

⁷ Moreri, Louis (abbé): *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. t III. J. B. Coignard, Paris, 1725. 133.

nevet. Így lesz pl. PAOLO GIOVIO Vanelnél PAUL JOVE néven feltüntetve. A szerzők nevének adott esetben szükséges „konkretizálása” mellett további fejtörést okozott, hogy gyakran szerepel szerzőként a fordító, és – mai kifejezéssel élve – amolyan technikai szerkesztő gyanánt feltüntetve a kiadó (lásd pl. D. THIERRY). Értelmszerűen a szerzők neve alapján igyekeztünk feloldani a dilemmát. Természetesen egy szerző több művet is írt, amelynek több, adott esetben egy-két tucat bővített újrakiadása létezik. Ilyenkor az időbeliség eleve adott síkja a szelektálás egyszerű eszközeül kínálkozott, azaz a Vanel-féle kiadás 1686-os esztendejét tekintettük a záróév dátumának, és ahol tudtuk, felhasználtuk azt az információt is, hogy ki, mikor és milyen szöveggörnyezetben hivatkozik az adott szerzőre. A témakörök cím alapján történő választásánál a Hungarorum, Ungaricum, Pannoniae, Hongrie kulcsszavak mellett a geográfia, a térképek (atlasz), a történelem és időrend szavak latin, illetve francia előfordulására figyeltünk a cím kapcsán.

A VANEL-FÉLE BIBLIOGRÁFIA (1686)

A MAGYAR KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA, készítette Vanel [VANEL, CLAUDE: Le Royaume de la Hongrie ou description nouvelle, Chronologique, Géographique de ce Royaume selon d'estat auquel il se trouve à present et des choses les plus memorables y arrivées. Chez Pierre le Jeune, Cologne, 1686. 9–11.]

A MAGYAR KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA⁸

A TRÓNRA-LÉPÉS ÉVE	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
		év	hónap
1000 vagy 1020	Saint Estienne (Szent István)	28 vagy 38	0
1038	Pierre d'Allemand (Orseolo Péter)	4	0
1042	Ovon ~ Aban (Aba Sámuel)	2	0
1044	Pierre d'Allemand, azaz Némethonbeli Péter	2	0

⁸ Vanel, 1686. 9–11. Vanel mindegyik Magyarországgal kapcsolatos munkájában megtalálható ez a családfa, amelynek forrása a Bongars- vagy Bongarsius-gyűjtemény; Joannes Pistorius alapján (Pistorius, Joannes: *Illustrium veterum scriptorum, qui rerum a Germanis per multas aetates gestarum historias vel anales posteris reliquerunt...* Ex bibliotheca Joannis Pistorii Nidani D, Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1583–1584) készült és I. Rudolf császár uralkodásakor zárul. Lásd: Bongarsius, 1600. 49–55. Ezt bővíti tovább, pontosabban „aktualizálja” Claude Vanel. E bővebb elemzésétől elhelyütt eltekintünk.

A TRÓNRA- LÉPÉS ÉVE	(Orseolo Péter)		
	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
1046	André I (I. András)	15	0
1061	Bela I (I. Béla)	2	0
1063	Solomon (Salamon)	11	0
1074	Geiza ~ Gezcza I (I. Géza)	7	0
1077	Ladislav I (I. Szent László)	18	0
1095	Coloman ~ Colan (Könyves Kálmán)	19	0
1114	Estienne II (II. István)	18	0
1132	Bela II (II. Vak Béla)	9	0
1141	Geiza ~ Gezcza II (II. Géza)	20	0
1161	Estienne III (III. István)	11	0
1172	Ladislav Usurpateur, azaz Trónbitorló László (II. László)		6
1172	Estienne IV (István)		5
1173	Bela III (III. Béla)	23	0
1195	Emeri (Imre)	8	
1204	Ladislav II (III. László)		
1205	André II dit Jerosolymitain, azaz Jeruzsálemi II. András (II. András)	30	0
1235	Bela IV (IV. Béla)	25	0
1260	Estienne V (V. István)	12	0
1272	Ladislav III (IV. Kun László)	18	0
1290	André III dit Venezien, azaz III. Velencei András (III. András)	11	0
	Charles I dit Martel, azaz Martell Károly	0	0
1301	Vencelas (Vencel)	0	0
1305	Othon (Ottó)	0	0
1310	Charles Robert ~ Charobert (Károly Róbert)	32	0
1341	Louis I (I. Nagy Lajos)	40	0
1382	Marie (Mária, I. Nagy Lajos lánya)	0	0
1383	Charles III dit le Petit (III. Kis Károly)	0	3
1387	Sigismond (Zsigmond)	51	0
1438	Albert d'Autrich (Habsburg Albert)	2	0
1440	Ladislav IV (I. Jagelló Ulászló)	4	0
1445	Jean Corvin dit Huniade (Hunyadi János)	8	0
1452	Ladislav V (V. László)	6	0
1458	Matthias Corvin (Corvin Mátyás)	32	0
1490	Ladislav VI (II. Jagelló Ulászló)	25	0
1526	Louis II dit le Jeune, azaz II. Ifjú Lajos (II. Lajos)	11	0

1526	Jean de Zapol (Szapolyai János)	0	0
A TRÓNRA- LÉPÉS ÉVE	AZ URALKODÓ NEVE	AZ URALKODÁS IDŐTARTALMA	
1540	Jean Estienne ~ Sigismond (János Zsigmond)	0	0
1527	Fredinand I (I. Ferdinánd)	37	0
1564	Maximilien I (I. Miksa)	12	0
1576	Rodolphe (I. Rudolf)	36	0
1612	Matthias (II. Mátyás)	7	0
1619	Ferdinánd II (II. Ferdinánd)	18	0
1637	Ferdinand III (III. Ferdinánd)	20	
1657	Leopold Ignace még apja életében választatott meg királynak 1655-ben (I. Lipót)		

AENEAS SILVIUS, [PICCOLOMINI, AENEAS SILVIUS: *Cosmographia Pii papae in Asiae et Europae descriptione. Asiae historiae rerum ubique gestarum cum locorum descriptione complectibus. Europa temporum auctoritate, varias continet historias.* M. Furter, Basileae, 1507.]

BISAR, [BIZARUS, Petrus: *Rerum Persicarum Historiarum Historia.* Francofurti, 1601.]

BLONDUS, [CRATANDER, ANDREAS; BEATUS RHENANUS; BARTHOLUS, DE SAXOFERRATO; BLONDUS; MERULA, GEORG; PANORMITANUS, EP. (SICULUS); PLATINA: *De Origine Guelphorum, et Gibellinorum, quibus olim Germania, nunc Italia exardet, libellus eruditus. In quo ostenditur quantum hac in re Clariss. Scriptores, Bartholus, Panormitanus, Blondus, Platina & Georgius Merula Alexandrinus a veritate aberraverint...* MDXIX, Bale, illetve **BLONDUS FLAVIUS FORLIVIENSIS**: *Blondi Flavii Forliviensis de Roma Triumphante libri decem, priscorum scriptorum lectoribus utilissimi...* Romae instauratae libri III *Italia illustrata. Historiarum ab inclinato Rom. imperio Decades III. Omnia multo quam antea castigatoria...* MDXXXI, Bale.]

BOISSARD, [BOISSARD, JEAN-JACQUES: *Jo. Jacobi Boissardi Emblemata cum interpretatione germanica.* Francfort, 1600.]

BONFINIUS, [BONFINIUS ANTONIUS: *Rerum Ungaricarum decades quatuor, cum dimidia. Ed. I. Sambucus. (Decretorum seu articulorum aliquot priscorum Hungariae regum liber)* Apud Andream Wechelium, Francofurti, 1581.]

BRIETIUS, [BRIETIUS, PHILIPPO: *Parallela geographiae veteris et novae, auctore Philippo Brietio 1648-1649, Séb. et Gabr. Cramoisy, Parisiis, 3 vol.]*

CELLARIUS, [CELLARIUS, CHRISTOPH CHRISTOPHORI CELLARI: *Historia nova, hoc est XVI et XVII saeculorum, qua ejusdem auctoris historiae, antiqua et medii aevi, ad nostra tempora continenti ordine proferuntur... sumtu L. Bielkii, Halae Magdeburgicae, 1684. illetve CHRISTOPHORI CELLARI... Historia medii aevi, a temporibus Constantini Magni ad Constantinopolim a Turcis captam... sumtu J. Bielkii, Ienae, 1685.]*

CIACONIUS, [CIACONIUS, PETRUS; GESNERUS, CONRADUS; ORTELIUS, ABRAHAMUS: *P. Ciaconii in colu mnae rostratae C. Duilii inscriptionem a se conjectura suppletam, Commentarius Lugduni-Batavorum, 1597. illetve a legismertebb, számos XVII. századi kiadást megért mű CIACONIUS, M. ALPHONSIUS: Vitae et res gestae pontificum romanorum et cardinalium usque ad Clementem IX, Alph. Ciaconii opera descriptae, ab Aug. Oldoino recognitae, Phil. et Ant. de Rubeis, Romae, 1677.]*

CLUVIER, [CLUVIER, PHILIPPE DE: *Introduction a la Geographie universelle, tant nouvelle qu'ancienne. Traduite du Latin de Philippe de Cluvier, Geographe, Michel Soly, Paris, 1631.]*

DAVITI, [DAVITI, PIERRE: *Le monde ou la description generale de ses quatre parties divisée en six gros volumes par Pierre Daviti, reveu, corrigé et augmenté... par le St. de Roccoles... Denis Bechet et L. Billaine, Paris, 1660.]*

CHALCONDILICHIUS, [CHALCONDILE, ATHENIEN: *L'histoire de la decadence de l'empire Grec et etablissement de celuy des turcs par Chalcondile Athenien, traduction de B. de Vignère, Claude Sonnius et Denys Bechet, Paris, 1650.]*

D. THIERRY, [MANESSON MALLET, ALLAIN: *Description de l'Univers, contenant les différents systèmes du Monde, les cartes... de la géographie ancienne et moderne: les Plans et les profils des principales villes... de la terre avec les portraits des Souverains... leurs blasons titres et Livrées et les moeurs, Religions, gouvernements e... habillemens de chaque Nation... par Allain Manesson-Mallet... D. Thierry, Paris, 1683.]*

DU MAY, [DU MAY, LOUIS: *Discours historiques et politiques sur les causes de la guerre de Hongrie et sur les causes de la paix entre Léopold Ier, empereur des*

Romains, et Mahomet IV, sultan de Turquie, par Louis Du May... B. Rivière, Lyon, 1665.]

DU MAY, [DU MAY, LOUIS: *Le Prudent voyageur, contenant la description politique de tous les Etats du monde, de l'Asie, de l'Afrique et de l'Amérique et particulièrement de l'Europe, où sont dépeintes... les maisons royales et autres familles illustres... par le chevalier Louis Du May. J. H. Widerhold, Genève, 1681.]*

DU VAL, [DU VAL, PIERRE: *Cartes de géographie les plus nouvelles et les plus fidèles, avecque leurs divisions régulières, qui marquent les bornes des Etats, selon les derniers traités de paix, par P. Du Val... Mlle Du Val, Paris, 1676.]*

FERRARI ET BAUDRAND, [BAUDRAND, MICHEL-ANTOINE; FERRARI, FILIPPO: *Lexicon geographicum... Illud primum in lucem edidit Philippus Ferrarius... nunc Michael Antonius Baudrand... hanc editionem... dimidia parte auctiorem. F. Muguet, Parisiis, 1670.]*

GLOSSARIUM AD SCRIPTORES [*Glossarium ad scriptores medi & infim latinitatis, Paris, 1678. cf. Pref.]*

GROETIUS, [GROTIUS, HUGO: *De Jure belli ac pacis libri tres... Hagae comitis, 1680.]*

ISTUAF, [Istvánffy Miklós művének 1622-es kiadásáról van szó. ISTHUANFUS: *Historiae de rebus ungaricis, Coloniae, 1622. A Vanel-féle szerzői névsor Istauf alakja ennek a kiadásnak az ismeretéről tanúskodik. 1622-ben létezik ugyanis egy másik Istvánffy-kiadás, úgymint ISTVANFFI, MÍKLOS: Historiae de rebus Ungaricis, Historiae de rebus Ungaricis. Ed. Anton Hierat, Cologne, 1622.]*

JOCOSE DICTIS AC FACTIS, [MARZIO, GALEOTTO: *Rerum Hungicarum... De Egregie Sapienter, Jocose dictis ac factis S. Regis Matthiae... ap. haeredes Andr Wecheli. Claud. Marnium et Joan. Aubrium, Francofurti, 1600.]*

MAGIN, [DAVITY, PIERRE; MAGIN, JEAN-ANTOINE; PTOLÉMÉE, CLAUDE; IOANNIS ANTONII, MAGINI PATAVINI: *Geographiae tum veteris tum novae volumina duo. Excudebat Ioannes Ianssonius, Arnhemii, anno 1617.]*

MELCHIOR SOITER, [CRISPUS, JOHANNES; LONICER, PHILIPPE (LATINOSAN LONICERUS); LEONARDUS CHIENSIS-MITYLENAEI EPISCOPUS; GEORGEWITZ,

BARTHELEMI; SABELLICUS, M.; ANT; AVENTIN, J.; BARLESIO; SOITER A VINDA, MELCHIOR; STELLABJ. MART.; CALLIMACHUS-EXPERIENS, PHILIPPE: *Chronicorum Turcicorum, in quibus Turcorum Origo, Principes, Imperatores, bella, Praelia, Caedes, Victoriae, reique militaris ratio, et Caetera huc pertinentia, continuo ordine, et perspicua brevitate exponuntur; et Mahometicae Religionis Institua Judiciorumque processus, et Aulae Constitutio; procerum item ac populi Mores, vitaeque degendae ratio percensetur: Accessere Narratio de Bajazethis filiorum Seditioibus; Turcicarum item rerum Epitome: quomodo nimirum Captivi Christiani distrahantur, et ab imperatore Turcico, caeterisque Turcis tractentur: et Johannis Aventini Liber, de rebus Turcicis; Tomus primus. Omnia nunc primum bona fide collecta, Sermoneque latino exposita à D. Philippo Lonicero, Theologo. Tomus Secundus, diversa de rebus Turcicis Opuscula continet. Tomus tertius, Georgii Castrioti, Scauderbegi cognominati, vitam, Mores, res gestas, etc. Continet. apud Joannem Feyrabeud, Francofurti ad Moenum, 1578.]*

MERCATOR, [MERCATOR, GERHARD KREMER, GERARDUS: *Atlas minor de Guérard Mercator, traduit de latin en françois, par le sieur de La Popelinière... anno 1614, de nouveau reveu et augmente, J. Jansson, Amsterdam, 1628.]*

OLAH, [OLAH, NICOLAUS: *Atila, Hanoviae, Apud Claudium Marnium, 1606.]*

ORTELIUS, [ORTELIUS, ABRAHAM: *Ortels Abrahami Orteliï cosmographi et geographi regii deorum dearumque capita ex antiquis numismatibus collecta historica narratione illustrata a Francisco Swertio Antverpiensi. Apud Franciscum Foppens, Extant Bruxellis, 1683.]*

PAUL JOVE, [GIOVIO, PAOLO: *Histoires de sur les choses faictes et advenues de son temps en toures les parties du monde. Guillaume Rouillé, Lyon, 1552.]*

PHILIPPUS CALLIMACHUS EXPERIENS, [P. CALLIMACHI EXPERIENTIS (F. BUONACCORSI): *De bello Turcis inferendo oratio gravissima... Item ejusdem historia de his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis... ex. off. Seceriana, Haganoae, 1533. Itt említendő az Attiláról, illetve az I. Ulászlóról szóló írása is!]*

PIERRE RANZAN, [RANSANUS, PETRUS: *Epithoma rerum Hungarorum, id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus c. művéről van szó, év és hely nélkül; a teljesség kedvéért utalunk a Kulcsár Péter-féle magyar kiadásra, Bp., 1977.]*

PLANTINUS; [CLUSIUS, CAROLUS: *Caroli Clusii rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum historia*. Ch. Plantinus Antwerpiae, 1583.]

ROGER, [A híres amszterdami könyvkiadóról, Etienne Roger-ről van szó, aki többek között a Rákóczi-életrajzíró Eustache Le Noble-nak is számos munkáját adta ki a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedében. Vanel itt valószínűleg a Roger-kiadó katalógusára utal, úgymint **ROGER, ETIENNE:** *Catalogue des livres nouvellement imprimez à Amsterdam*. Chez Estienne Roger, Amsterdam, 1699.]

SAINT ANTONIN, [ANTONIN, SAINT, ARCHEVÊQUE DE FLORENCE: *Divi Antonini... Chronicorum opus, in tres partes divisum... emendatum et auctum... opera et studio Petri Matur... Ex officina Juntarum, Lugduni, 1587.*]

SAMBUCH, [SAMBUCUS, JOHANNES ZSAMBOH: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia...* A. Bonfini, Hanoviae, 1606.]

SANSON, [A Sanson-dinasztiáról van szó, pontosabban **SANSON NICOLAS:** *Description de tout l'univers, en plusieurs cartes & en divers traitez de geographie et d'histoire; où sont décrits succinctement & avec une methode belle & facile ses empires, ses peuples, ses colonies, leurs murs, langues, religions, richesses*, F. Halma, Amsterdam, 1700. Ez a kiadás tartalmazza először az 1620 és 1665 közötti, korábban sok helyütt kiadott atlaszok és adatok együttesét, amelyek az első gyűjteményes kiadást még maga Nicolas Sanson készítette el, lásd: **SANSON, NICOLAS:** *Descriptions et remarques sur les cartes géographiques, tant anciennes que nouvelles, de M. Sanson. (S. l. n. d.) a térkép katalógusát és a hozzájuk fűzött jegyzeteket először 1696-ban Guillaume és Adrien Sanson adta ki, lásd: *Catalogue des livres et traités de Géographie des sieurs Nicolas Sanson... de Nicolas, de Guillaume et Adrien Sanson, mis au jour par les soins de Pierre Moullart Sanson... Aux Galeries du Louvre, Paris, 1696.*]*

SCHODEL [SCHOEDEL, MARTINUS: *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae, Argentorati*. Jo. Repl, 1629.]

STUARTH, [Az amszterdami **HOORNBECK, JOHANNES:** *Johannis Hoornbeek... De Conversione Indorum et Gentilium libri duo. Accessit ejusdem Vita ab amico [D. Stuart] edita*. Apud J. J. a Waesberge, Amstelodami, 1659.]

THEVET, [THEVET, ANDRÉ: *Histoire des plus illustres et savans hommes de leur siècle, tant de l'Europe que de l'Asie, Afrique et Amérique, avec leurs portraits.* F. Manger, Paris, 1671.]

THUROSIVS, [TÚRÓCZI, LADISLAUS: *Ungaria suis cum regibus compendio data...* per F. Gall, Tynaviae, MDCLXXXV.]

THWROCZ, [Thuróczi, János: *Johannis de Thwroc Chronica Hungarorum.* (C. Stahel et M. Preunlein), In civitate Brunensi, 1488.]

VOLATERRAN, [MAFFEI, RAFFAELLO (DIT VOLATERANUS): *Contenta in hoc opusculo: Raphaelis Volaterani de More ludorum & sacrorum; de Romanorum Graecorumque magistratibus, de Ritu antiquae militiae postremo; de Templis & locis urbis Romae, quae omnia ad historiae cognitionem apprime sunt utilia.* Gilles de Gourmont, 152?.]

Időrendben a következő bibliográfiánk Lenglet Dufresnoy *Méthode pour étudier l'histoire* című művének Magyarország-ímszavához mellékelt bibliográfiája az 1713-s kiadás alapján.⁹ Ez a toldalék hoz új adatokat, sőt úgy tűnik, szempont-rendszere még független a fentebb Moréri apropóján emlegetett politikai igények betüremkedésétől. Lenglet Dufrenoy az 1713-as kiadásban felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy francia részről az utóbbi időszak legfontosabb Magyarországra vonatkozó híradásai Vanel és Eustache Le Noble¹⁰ nevéhez kötendők. Számba véve a rendelkezésére álló adatokat, átemeli Vanel eredményeit és kibővíti azt részben régebbi, részben újabb adatokkal. Így Komáromi Csipkés György *Hungaria illustrata* című 1655-ben Utrechtben kiadott műve mellett említi J. F. Behamb *Notitia Hungariae-jének* 1676-os kiadását, valamint Otrókocsi Foris Ferenc *Origines* címmel 1693-ban napvilágot látott írását. Ezenkívül jegyzi Tubero kommentárjainak 1603-as frankfurti, Caspar Ens *Rerum Hungaricarum historia* című könyvének 1648-as kölni és Nadányi Florusa 1663-as amszterdami kiadását, továbbá Révai Péter könyvét. Szerepel még ebben a felsorolásban J. A. Mellen *Series Regum Hangarieja (Lubecae)*, 1699-ből, N. Reusner: *Narratiores (Francoforti)* 1603-ban Frankfurtban megjelent munkája, hivatkozik továbbá G. Arthusius *Historiájára* 1596-ból, valamint M. Inchofer 1664-es évkönyvére.¹¹

⁹ Lenglet Dufresnoy, Nicolas: *Méthode pour étudier l'histoire...* t. III. Paris, 1713. 38-39.

¹⁰ Vanel műveinek jegyzékét lásd fentebb, Eustache Le Noble munkásságát pedig Lengelet Dufresnoy 1725-ös bibliográfiájánál érintjük!

¹¹ Köpeczi, 1966. 413.

Lenglet Dufresnoy alapvetően neveket közöl, de nála már helyenként a mű címe is felbukkan. Lenglet Dufresnoy 1713-ban a francia szerzők közül Vanelt és Eustache Le Noble-ot említi név szerint. Vanelnél utal a Troubles című munkájának névsorára, Le Noble esetében pedig a Rákóczi-életrajzra hívja fel a figyelmet.

LENGLET DUFRESNOY 1713-AS KIEGÉSZÍTETT VANEL-FÉLE LISTÁJA

BEHAMB, JO. FERDINANDUS: *Jo. Ferdinandi Behamb Notitia Hungariae antiquo-modernae Berneggeriana perpetuis observationibus condecorata*, G. A. Dolhopffii, Argentorati, 1676.

BOISSARD, JEAN-JACQUES – ARTHUS, GOTHARD: *Historia chronologica Pannoniae: res per Hungariam et Transylvaniam, jam inde à constitutione regnorum illorum, usque ad invictiss. Rom. Imp. Rodolphum II, Hungariae regem Christianum XXXX & sereniss. Sigismundum Bathorium, Transylvaniae ducem, maximi vero hoc diuturno bello gestas; icones item vitasque et victorias, regum, ducum & procerum, tam Christianorum quam Turcicorum, à Joanne Jac. Boissardo vesuntino delineatas, continens, ad annum usque MDCVII continuata & deducta, studio & opera M. Gotardi Arthus Dantiscani...* Francofurti, 1608.

CASPAR, ENS: *Deliciarum Germaniae tam superioris quam inferioris index, simul et viatorius, indicans itinera ex Augusta Vindel. ad omnes civitates et oppida, tam in superiori quam in inferiori Germania, nec non ad praecipuas urbes Daniae, Norwegiae, Sueciae, Prussiae, Livoniae, Moscoviae, Poloniae et Hungariae, item Constantinopolim, Niceam, Anciram et Amasiam, Prusam, Acharam, Iconium, Heracleam, Adenam, Halepum, etc., usque Damascum, Capharnaum, Nazareth, Hierosolymas, Gazaram et Cairum...* [Auctore C. Ens.], Coloniae, apud W. Lutzenkirchen, 1609.

CERVARIUS TUBERO, LUDOVICUS: *Ludovici Tuberonis,...* *Commentariorum de rebus quae, temporibus ejus, in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim...* (Edidit M. Adelarius.), impensis C. Marnii, Francofurti, 1603.

COMARINUS, GEORGE CSIPKES: *Hungaria illustrata; hoc est, brevis, sed methodica naturae et genii, linguae hungaricae, explicatio, anungaros in discenda lingua ista, facilitans, promovens, et hungaros efficiens. Opera Georgii Csipkes Comanini, Ultrajecti, ex officina Jo. a Waesberge, 1655.*

FÓRIS OTROKOCSI, FERENC: *Origines hungaricae, seu liber, quo vera nationis hungaricae origo et antiquitas e veterum monumentis et linguis praecipuis panduntur... labore et studio Francisci Foris Otrokocski... – Originum hungaricarum pars secunda, in qua variorum nominum originibus hungaricis exornandis inservientium expositio philologica continuatur... ex off. L. Strik, Franequerae, 1693.*

LONICER, JOHANN ADAM; BOISSARD, JEAN-JACQUES; BRY, THÉODORE DE; BRY, JEAN-THÉODORE; BRY, JEAN-ISRAËL DE: *Pannoniae historia chronologica... per T. Ann. Privatum C. Icones genuinae regum, ducum et procerum... [collectae a J. J. Boissardo.] Omnia in aes incisa et recens evulgata, per Theodorum de Bry... Francf., 1596.*

MELCHIOR, INCHOFER: *Annales ecclesiastici regni Hvgariae. Avthore Melchiore Inchofer, soc. Iesv, Romae, typis Ludouici Grignian, 1644.*

MELLEN, JACOBUSA: *Series regum Hungariae e nummis aureis... Lubecae, 1699.*

NADANYI DE KERES NADANY, JOHANNES: *Florus hungaricus, sive Rerum hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium, auctore Johanne Nadanyi de Keres Nadany. Ex officina J. a Waesberge, Amstelodami, 1663.*

REUSNER, NICOLAUS: *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello militiaque gestarum exegeses, sive Narrationes illustres variorum... auctorum, recensente Nicolao Reusnero... Impensis C. Marnii, Francofurti, 1603.*

RÉVAY, PÉTER: *De Sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra D C clarissimae, brevis commentarius Petri de Rewa... Excudebat C. Mangus, Augustae Vindellicorum, 1613.*

Időrendben ezt követi a már említett 1725-ös Moréri-Coignard-féle bibliográfia. A sort végül Lenglet Dufresnoy *Méthode*-jának 1735-ös kiadása zárja, amelyben tulajdonképpen „hasznos” és „káros” befolyási lehetőséggel bíró könyvek csoportjait különíti el.¹² A veszélyes források között említi, de azért az említés pusztá

¹² Lenglet Dufresnoy, Nicolas (abbé): *Méthode pour étudier l'histoire avec un catalogue des principaux historiens et des remarques sur la bonté de leurs ouvrages et sur le choix des meilleures éditions.* t. IV. Chez Pierre Gaudouin, Paris, 1735. 58-59.

ténye valahol mégiscsak fontos, a Martinuzzi¹³ és a Rákóczi¹⁴ életéről szóló biográfiákat, rámutatva: ezek a könyvek igazságtalanok Ausztriával szemben, és a zendülés kétes kalandokra csábító szellemiségét sugallják. Ebben a kiadásban már Vanelt is kritika éri abban a vonatkozásban, hogy Magyarországról szóló munkáiban túlzott megértést tanúsít a zendülők és a felségárulók iránt.¹⁵

E politika sugallta megfontolás „elegáns” megoldását a század második felében Sacynál találjuk meg. Sacy mint a magyarok történetének historikusa nem kerülheti meg sem az összeesküvések, sem a zendülések, sem pedig az 1703–1711 között lezajlott történéseket. Morális megfontolásokat is figyelembe véve végkövetkeztetésében lényegében Ausztria felé billenti el a mérleg nyelvét, midőn azt fejtegeti: a magyarok csak akkor lettek igazán boldogok, amikor lemondtak a szabadság fantomjáról, mert így a jólétben nyerték vissza azt, amit a hírességben elvesztettek.¹⁶

A bibliográfiák, gyűjtemények fenti számbavételével – a nem kizárható tévedések és a számunkra jelen pillanatban feloldhatatlanak bizonyult nevek ellenére is – az volt az elsődleges célunk, hogy érzékeltessük: a XVIII. század eléggé bő ismeretanyag birtokában nyúlhatott a magyar történelem átfogó tanulmányozásához. A bibliográfia tanulsága szerint a XVIII. század elsősorban Vanel összegző munkái és az általa készített katalógus alapján tárgyalja majd a magyar történelmet; a kompilátorok olykor újraolvassák a forrásokat, de az esetek zömében inkább betoldanak, esetenként kiegészítenek és új „szakirodalmat” is használnak, amint ez Bruzen de la Martinère esetében megfigyelhető.¹⁷ Természetesen nem érintettük a Thököly-mozgalom, illetve a Rákóczi-szabadságharc történetét, mentségünkre

¹³ Béchet, Antoine: *Histoire du ministère du cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie, primat et régent de Hongrie, avec l'origine des guerres de ce royaume et de celles de Transilvania*. Par A. Béchet, E. Ganeau, Paris, 1715.

¹⁴ Le Noble: *Histoire du prince Ragotzi ou la guerre des mécontents...* Paris, 1707. Kiadását lásd: Le Noble, Eustache: *Rákóczi fejedelem históriája, avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezérlete alatt*. Köpeczi Béla tanulmányával; a jegyzeteket írta: Kovács Ilona. Magyar Helikon, Bp., 1976.

¹⁵ „Ces ouvrages referment trop de faussetés et sont trop injurieux à l'Auguste Maison d'Autriche pour être lus par ceux qui ne cherchent dans l'histoire que des instructions appuyées sur la vérité des faits. A peine conseillerais-je l'histoire des troubles de Hongrie publié en François l'an 1686, parce que la narration de ces sortes de révolutions ne peut être bien et sûrement écrite que dans le pays même et sur les Mémoires de ceux qui ont eu le plus de part aux affaires. Il y a des secrets importants, qui en sont quelque fois la clef, qu'on ne peut apprendre que des chef des differens partis, et par une exacte comparaison de ce qu'ils en disent chacun de leur côté.” Köpeczi, 1966. 413.

¹⁶ Köpeczi Béla: *Egy felvilágosult magyar történelem*. In: Köpeczi, 1985. 373.

¹⁷ Bruzen de La Martinière, Antoine-Augustin: *Le Grand Dictionnaire géographique et critique, par M. Bruzen La Martinière...* P. Gosse, R.-C. Alberts, P. de Hondt, La Haye, 1726-1739. 9 tomes en 10 vol.

legyen, hogy ennek korszerű feldolgozása Köpeczi Béla munkásságában megtalálható.¹⁸ Fontos viszont megemlítenünk, hogy a magyar történelem vonatkozásában az említett forrásanyagok továbbra is meghatározóak, sőt a bibliográfia mintegy sajátos tükörképe annak a problémakörnek is, ahogyan a mindenkori politikai megfontolások befolyásolják a XVIII. század magyarságképéről szóló írásokat. Az összeesküvő Wesselényi, a lázadó Thököly és Rákóczi már nemigen illik ebbe a képbe, nem véletlen hogy a Brenner-féle Rákóczi-biográfiának sem igen volt visszhangja a XVIII. századi Franciaországban, mint ahogy Antoine Bechet uralkodója ellen szervezkedő Fráter Györgye is a feledendő figurák közé került!¹⁹

¹⁸ Köpeczi, 1966.; Köpeczi, 1985.

¹⁹ Brenner (abbé): *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. Chez Jean Neaulme, La Haye, 1739. vö.: Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. In: Köpeczi, 1985. 173-228. Köpeczi Brenner kapcsán megjegyzi, hogy az érdeklődés Magyarország iránt ekkor már „nem kis mértékben a Franciaország és Ausztria közötti viszony alakulásától függ.” Uo. 196.